

De gevangenis van Haren: Opportuniteit of gemiste kans?

Panopticon, 43 (6), 548-553
© 2022 Maklu | ISSN 0771-1409 | November 2022

^a Gewoon Hoogleraar, Vakgroep Criminologie, Onderzoeksgroep Crime & Society, Vrije Universiteit Brussel (corresp.: kristel.beyens@vub.be)

Op 30 september 2022 werd de gevangenis van Haren ingehuldigd door een trotse minister van Justitie. “Dit gebouw is een vlaggenschip van de stille revolutie in ons gevangeniswezen,” aldus de minister. “Deze nieuwe gevangenis moet de grote overbevolking van de Belgische gevangenissen verlichten, maar ook de detentieomstandigheden verbeteren én leiden tot betere recidivecijfers”. En nog: “Deze nieuwe gevangenis is een toonbeeld van hoe zinvolle en kwalitatieve detentie mogelijk kan zijn.”¹ Indrukwekkende claims en lovenswaardige intenties.

Anderhalve week eerder, tijdens het weekeinde van 17-18 september 2022 mocht ik, samen met een vijftigtal magistraten, deelnemen aan een ‘immersieweekende’. Reeds weken vooraf groeide hiervoor de media-aandacht². Dat magistraten even de rol van gedetineerde zouden opnemen in deze spiksplinternieuwe gevangenis sprak tot de verbeelding van pers en publiek. Mijn eigen ervaringen zijn echter slechts de aanleiding voor deze forumtekst, die in eerste instantie terugblijkt op de lange totstandkoming van Haren als grootschalig gevangeniscomplex, op de politieke keuzes en de reacties uit de samenleving en de academische wereld. Is deze nieuwe gevangenis wel zo ‘nieuw’ als ze wordt voorgesteld? En volstaat een nieuw gebouw om de lovenswaardige intenties te realiseren?

Maar eerst: waar begon het allemaal?

1. DE LANGE WEG NAAR HAREN IN VOGELVLUCHT

In 2008 lanceert toenmalig Minister van Justitie Stefaan De Clerck zijn “Masterplan” voor een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden. Tijdens een voorstelling van de zogenaamde ‘4G’ gevangenissen³ werd snel duidelijk dat deze ‘nieuwe’ gevangenissen nog steeds geschoeid waren op de zeer oude leest van de stervormige Ducpétiaux gevangenis-

1 <https://www.bruzz.be/videoreeks/vrijdag-30-september-2022/video-gevangenisdorp-haren-officieel-ingehuldigd-vanaf-oktober>

2 Zie bv. De Ochtend op Radio 1 op 10 augustus 2022, <https://radio1.be/luister/select/de-ochtend/magistraten-kunnen-vrijwillig-naar-de-gevangenis-belangrijk-om-inzicht-te-krijgen>.

3 Het betreft de gevangenissen van Beveren, Marche-en-Famenne, Leuze-en-Hainaut, die alle tussen 2013 – 2014 opgeleverd werden, en de gevangenis van Dendermonde, die uiteindelijk pas in februari 2023 zal open gaan.

sen. Samen met Frederik JANSSENS stelde ik een themanummer samen voor het tijdschrift *Orde Van de Dag*, getiteld *Gevangenis voor de 21^e eeuw: opportuniteit of gemiste kans?* Het werd een denkoefening en uitnodiging om voor de toekomstige gevangenis niet langer te vertrekken vanuit een verouderd model, maar een model te ontwerpen dat de huidige penologische principes van re-integratie, herstel en beperking van detentieschade, die verankerd zijn in de Basiswet van 2005, in de praktijk (BEYENS & JANSSENS, 2009)⁴. In dit themanummer zal ook Hans CLAUS zijn eerste ideeën op papier zetten over wat later ‘De Huizen’ zal worden (CLAUS, 2009).

In 2010 wordt aangekondigd dat de nieuwe gevangenis van Brussel in Haren zal worden gebouwd. In diezelfde periode worden Marie-Sophie Devresse (UCL) en ikzelf uitgenodigd door de Koning Boudewijnstichting om een kleine studie te maken naar de noden van mensen die wonen en werken in de gevangenis, en hoe deze tot uiting moeten komen in de ontwerpen voor de toekomstige gevangenis (BEYENS et al., 2011; BEYENS et al., 2012). De deelnemers aan de focusgroepen wijzen o.a. op het belang van kleinschaligheid, autonomie en bewegingsvrijheid van gedetineerden, groen, stilte, rookvrije ruimtes, ruimtes voor gemeenschappelijke activiteiten, mogelijkheden voor differentiatie van regimes, gerichtheid op de buitenwereld, ...

In 2012 start de voorbereidingsfase van de bouw van Haren en wordt voor het eerst verwezen naar een ‘gevangenisdorp’, dat meer dan 1000 gedetineerden zal huisvesten. In 2013 worden de eerste beelden vrijgegeven over hoe dat dorp, dat de verouderde gevangenis van Sint-Gillis, Vorst en Berkendael moet vervangen, er moet uitzien. Er is gekozen voor kleinschaligere bouwvolumes, die “refereren naar een dorpsstructuur waarbij het gemeenschapsgebouw kan vergeleken worden met het gemeentehuis en de clustergebouwen met meergezinswoningen”⁵.

De tegenreacties komen onder meer van activisten die zich ertegen verzetten dat het natuurgebied rond de Keelbeek verloren zou gaan en tegen het feit dat de schaal van deze megagevangenis alle menselijkheid tart. Ook de Liga voor Mensenrechten spreekt zich uit tegen dit project. Op maandag 15 oktober 2015 meldt persagentschap Belga dat de gemeenteraad van de stad Brussel unaniem het plan voor de verlegging van de Keelbeekweg heeft verworpen. Daardoor kan de Regie der Gebouwen geen stedenbouwkundige vergunning krijgen. Op 16 december 2015 wijst het Milieucollege van het Brussels Gewest de milieuvergunning af die was toegestaan aan consortium Cafasso.

Terug naar af? Nee hoor. De strijd gaat voort ... en de volhouder wint.

Op 18 juli 2018 wordt het consortium Cafasso NV officieel aangesteld voor de uitvoering van de DBFM-overeenkomst voor het nieuwe gevangeniscomplex. Cafasso NV zal instaan voor het ontwerp (Design), de bouw (Build) en de financiering (Finance) van het project, gecombineerd met het onderhoud (Maintainance) van de gebouwen en het leveren van facilitaire diensten, zoals schoonmaakdiensten, keukendiensten en groenonderhoud.⁶

4 Een licht geamendeerde versie van de locomotieftekst werd overgenomen in Oikos (JANSSENS & BEYENS, 2009).

5 https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2013/09/05/zeg_niet_zomaar_gevangenisgevangenisdorp-1-1721481/

6 <https://www.denys.com/nieuws/nieuw-gevangeniscomplex-te-haren-ontwerp-bouw-financiering-en-onderhoud>

Op 11 februari 2019 ondernemen activisten een laatste poging om de toegang tot de werf te blokkeren en worden 86 mensen opgepakt door de politie. Op 16-19 september 2022 wordt er geproefdraaid en op 30 september 2022 wordt de gevangenis plechtig ingehuldigd.

Toch geven de actievoerders het niet op en in de nacht van 17 op 18 oktober 2022 worden de gevels van de FOD Justitie, van de Regie der Gebouwen en van het architectenbureau dat de gevangenis ontwierp, beklad met verf en het opschrift: “maxi-prison = maxi-injustice”. Minister van Quickenborne reageert furieus op Twitter: “Schandalig! Met de gevangenis van Haren hebben we net meer plaats gecreëerd om criminelen effectiever én humaner te bestraffen door ze op te delen in kleinere leefgroepen en ze te laten werken aan hun re-integratie.”⁷

In oktober 2022, twaalf jaar na de eerste plannen, zes jaar na de geplande opening en vier jaar na de start van de werken, zouden de eerste gedetineerden, nl. de vrouwen van Berken-daal, overgebracht worden. Na het eerder chaotische proefdraaiweekende, stelt men die overbrenging uit tot 7 november 2022. Gedetineerden van de gevangenis van Vorst komen in opstand omdat er te weinig duidelijkheid zou zijn. Als reactie hierop gaat het personeel in staking, waardoor alles stil gelegd wordt.⁸ Op 7 november 2022 worden de eerste vrouwelijke gedetineerden overgebracht.⁹

2. TUSSEN DROOM EN DAAD...

Bovenstaand overzicht toont dat het openen van deze gevangenis veel gelijkenissen vertoont met een processie van Echternach. Een beslissing die meer dan twaalf jaar geleden genomen is, zou vandaag een vernieuwend gevangenisconcept moeten op de kaart zetten. Binnen het bestek van deze korte forumtekst beperk ik me tot een aantal discussiepunten.

2.1 *Inplanting en re-integratie*

De bouw van (grote) gevangenissen roept steeds weerstand op in de buurt waar ze ingeplant zullen worden: het NIMBY of *Not In My Back Yard* fenomeen. De gevangenis van Haren ligt – terecht – zwaar onder vuur omwille van haar grootschaligheid. De omvang wordt niet alleen vanuit penologische hoek zwaar gecontesteerd, omwille van de leefbaarheid, maar ook omwille van de grote impact dat dit megaproject op de buurt en het verkeer zal hebben. Beklaagden moeten naar en van het justitiepaleis in het centrum van Brussel worden vervoerd. Het penitentaire personeel moet er geraken, maar ook hulp- en dienstverleners, bezoekers etc. Er is een grote parking aangelegd, maar het is betreurenswaardig dat de toegankelijkheid via het openbaar vervoer absoluut niet evident is. Ik zag ook geen parkeerplaatsen voor elektrische fietsen of wagens. Hoe valt dit te rijmen met het huidige Brusselse mobiliteitsbeleid van de toekomst naar afbouw van wagenverkeer in en rond Brussel?

Ook in het kader van de re-integratie is deze inplanting op een afgelegen stuk van Brussel een zeer spijtige zaak, niet in het minst voor de gedetineerden die op uitgaansvergunning of penitentiair verlof gaan of in beperkte detentie zullen zitten.

7 <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/10/18/gevels-fod-justitie-beklad-met-verf-in-protest-tegen-nieuwe-geva/>

8 <https://www.bruzz.be/justitie/aankomst-eerste-gedetineerden-gevangenis-haren-uitgesteld-2022-10-19>

9 <https://www.bruzz.be/samenleving/eerste-vrouwelijke-gevangenen-overgeplaatst-naar-haren-2022-11-07>

Tegelijkertijd biedt het ontwerp, met 60 ruimtes voor gemeenschappelijke activiteiten voor opleiding, ontspanning en werk, ook nieuwe kansen. De Brusselse hulp- en dienstverleners, die vandaag actief zijn in de gevangnissen van Sint Gillis, Vorst en Berkendaal, zijn alvast enthousiast.¹⁰

2.2 *Het personeel als kloppend hart van de gevangenis?*

Toch is met die extra ruimtes niet alles opgelost. Het gebrek aan activiteiten in de Brusselse gevangnissen is immers ook te wijten aan de overbevolking. Daarom hebben de vakbonden reeds lang geleden afgedwongen om activiteiten te beperken of zelfs af te schaffen, gezien dit volgens hen te veel bewegingen vraagt en dus de werkdruk verhoogt. Doordat men in Haren met een badge-systeem zal werken, dat gedetineerden moet toelaten om zich zelfstandig te bewegen van de cel naar de plaats van activiteit, zou deze personeelsgerelateerde hinderpaal mogelijks uit de weg geruimd zijn. Tegelijk mag men niet vergeten dat het elektronisch opvolgen van al deze bewegingen vanuit een centraal punt ook heel wat (extra) personeel vergt en zeer complex is in een grote gevangenis als Haren. Deze vernieuwing zal het personeel dus ook voor heel wat extra uitdagingen stellen.

Dat brengt ons bij het heikele probleem van de personeelsbezetting. In september 2022 was men nog op zoek naar honderden extra personeelsleden. Tijdens het proefdraaiweekende was het aanwezige personeel duidelijk nog niet klaar, dus het proefdraaien was absoluut noodzakelijk om de kinderziektes op te sporen, op alle vlakken. Daarbij viel het de Nederlandstalige deelnemers aan de immersie op dat er een sterk overwicht was van Franstalige personeelsleden. Directeur Van Poecke bevestigde dat door de krapte op de arbeidsmarkt in Vlaanderen de aanwerving van het Nederlandstalige personeel nog moeilijker verloopt. Daarenboven wordt er personeel weggehaald uit de gevangnissen van Vorst, Sint Gillis en Berkendaal, die tijdens de voorbereiding op meer dan volle capaciteit draaien, wat tot spanningen en ontevredenheid leidt. Daarenboven zal ook een nieuw personeelsmodel geïntroduceerd worden, waarbij er een onderscheid zal gemaakt worden tussen veiligheidsagenten en detentiebegeleiders. Zij worden vandaag nog volop aangeworven en opgeleid. Het risico is echter reëel dat men onder de huidige omstandigheden, waar het personeel uit de bestaande gevangnissen overgeplaatst wordt naar de nieuwe gevangenis, ook de bestaande 'oude' cultuur zal importeren en vernieuwing in de weg zal staan.

2.3 *Proefdraaien? Lessen uit de immersie*

Ondanks deze moeilijkheden heeft men er voor gekozen om toch te proefdraaien en daar via de pers mee naar buiten te komen. Dit is een moedige keuze, die past in de huidige mediastrategie van de minister. Bij de start, tijdens en na het weekende verschenen heel wat artikelen en interviews, gezien ook een vijftal journalisten mee mochten proefdraaien. Zo kon journalist Rob Heymans zelfs *live* vanuit de gevangenis verslag uitbrengen op Radio 1, via zijn telefoon op cel en gebruikmakend van de vijf euro belkrediet die elke deelnemer-gedetineerde kreeg.¹¹ Dit staat haaks op wat het bredere publiek zich voorstelt bij wat een opsluiting moet zijn, maar illustreert de nieuwe aanpak van meer mogelijkheden tot telefonisch contact met de buitenwereld vanuit de gevangenis.

10 <https://www.bruzz.be/justitie/hulpverleners-enthousiast-over-gevangenis-haren-hebben-gedetineerden-meer-autonomie-2022>

11 <https://radio1.be/luister/select/de-ochtend/philip-heyman-ondervindt-het-detentieleven-aan-de-levendelijve-in-de-nieuwe-gevangenis-van-haren>

Wat is de zin van het immersieweekende geweest? Ten eerste was het een moment om de technische en personeelsmankementen op te sporen. Die waren er, dus dat proefdraaien heeft zijn diensten bewezen. De mediatisering van dit alles bracht echter heel wat extra druk met zich mee voor het personeel.

Een tweede doelstelling was dat dit immersieproject een leermoment zou kunnen zijn over de impact en de betekenis van de vrijheidsberoving voor magistraten, die zelf dagelijks mensen naar de gevangenis sturen. Uit de gesprekken tijdens de gemeenschappelijke activiteiten en de ellenlange wachtsessies tijdens de intake maakte ik kennis met een zeer geïnteresseerde en kritische groep deelnemers, die zich realiseerde dat ze uiteindelijk toch maar 'luxegedetineerden' waren. Deze ervaring van één nacht, hoe ingrijpend ook, staat ver af van wat binnenkomende gedetineerden in de realiteit, zeker in de huidige oude gevangenissen, meemaken. We moesten niet in overbevolkte cellen slapen of op een matras op de grond... Over de impact van de immersie op de betrokkenen konden we ter plekke een kleinschalige bevraging doen, waardoor we hopelijk wat meer inzicht zullen krijgen over het (korte termijn) effect op de deelnemers.

2.4 Overbevolking opgelost?

Wat met de claim dat de gevangenis van Haren een oplossing is voor de overbevolking in Brussel? Haren was in de eerste plaats vooral bedoeld als vervangcapaciteit van de huidige totaal uitgeleefde Brusselse gevangenissen. Dit was vanuit materieel opzicht absoluut noodzakelijk. Tegelijk is ondertussen beslist dat de gevangenis van Sint Gillis de volgende twee jaar open zal blijven, omwille van het grote aantal gedetineerden, waardoor deze operatie binnen een expansionistisch beleid wordt geïncorporeerd.

Zolang er niet fundamenteel wordt gewerkt aan de instroom en uitstroom van gedetineerden lost men met een nieuwe gevangenis de overbevolking niet op. De betere leefomstandigheden in Haren dreigen echter wel samen te gaan met een verschuiving van de overbevolking naar de oude gevangenissen die niet via het systeem van DBFM worden uitgebaat. In de DBFM-overeenkomst is immers contractueel vastgelegd dat de overbevolking niet over de 15% mag gaan. Dit geldt trouwens ook voor de 4G gevangenissen, die volgens hetzelfde systeem worden uitgebaat.

2.5 Kleinschaligheid in een grootschalige gevangenis?

Gevangenisdirecteur Jurgen Van Poecke stelt dat in deze grootschalige gevangenis veel "kleinschaligheid wordt gepompt"¹², doordat er wordt gewerkt met kleinschalige leefomstandigheden tussen 30 en 35 gedetineerden, waarvan een groot deel een (half)open regime zal hebben. De geclaimde kleinschaligheid lijkt me echter erg relatief in deze context van grootschaligheid. De voordelen van echte kleinschaligheid zijn de korte communicatielijnen – het feit dat personeel en gedetineerden elkaar kennen en de makkelijke bereikbaarheid voor de buitenwereld door een minder afgelegen ligging. Naar de beleving van de kleinschaligheid in Haren is meer onderzoek nodig, maar op basis van mijn zeer beperkte ervaringen is de grootschalige context waarin het personeel moet werken zeer dominant. Ook door de koude betonarchitectuur, zeker op de wandelplaatsen, ontbreekt in Haren elke vorm van huiselijkheid die met kleinschaligheid wordt geassocieerd.

¹² <https://www.bruzz.be/videoreeks/la-carte/video-gevangenisdirecteur-la-carte-megagevangenis-volgepompt-met>

2.6 En hoeveel moet dat kosten?

En wat is nu het kostenplaatje van dit alles? De privé-eigenaar consortium Cafasso staat in voor de bouwkost, die 382 miljoen euro bedraagt, het bouwrisico en de financiering van het project. Gedurende 25 jaar betaalt de federale staat hiervoor jaarlijks een vergoeding van 40 miljoen euro. Na 25 jaar, in 2047 dus, zal de Belgische staat de gevangenis overnemen, na meer dan één miljard euro te hebben betaald (los van de personeelskosten). Dit zijn bedragen die doen duizelen... Durven we onderzoeken wat we met deze middelen zouden kunnen bereiken als we deze zouden besteden aan andere manieren van straffen en begeleiden van mensen in de samenleving? Vanuit dit perspectief lijkt Haren me een gemiste kans...

REFERENTIES

- BEYENS, K., & JANSSENS, F. (2009). Gevangenisbouw voor de eenentwintigste eeuw. De missie is helder: meer capaciteit. Maar waar is de visie? (Locomotieftekst). *Orde van de Dag*, 48, 7-20.
- BEYENS, K., DEVRESSE, M.-S., & GILBERT, E. (2011). *Werken en leven in de gevangenis: de gebruikers aan het woord. Verslag van rondetafelgesprekken over de architecturale noden van de nieuwe gevangenissen*. https://mensenrechten.be/bestanden/uploads/pdf/PUB_2011_3028_Gevangenissen.pdf.
- BEYENS, K., GILBERT, E., & DEVRESSE, M. S. (2012). Architecturale behoeften van gevangenisbewoners en gebruikers. *Fatik*(133), 5-16.
- CLAUS, H. (2009). De huizen, een concept voor de Belgische gevangenis van de eenentwintigste eeuw. *Orde van de Dag*, 48, 39-44.
- JANSSENS, F., & BEYENS, K. (2009). Nieuwe tijdens, nieuwe gevangenissen? *Oikos*, 4(51), 6-20. <https://www.oikos.be/tijdschrift/archief/jaargang-2009/oikos-51-4-2009/666-51-02-janssens-en-beyens-nieuwe-tijden-nieuwe-gevangenissen/file>.